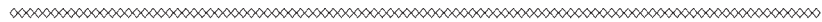

ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ ВОЛОДІНЬ СААМІВ У СЕРЕДНЬОВІЧЧІ

Одним із досі недостатньо вивчених періодів історії фіно-угрів є доба Середньовіччя. Причин цьому багато. Саами не створили держав та навіть вождівств, складні умови не дозволили їм зорганізуватися в щось більше, ніж племена. Відомості про них у джерелах дуже обмежені. Перша історія саамів була підготована Й. Шефером у XVII ст.¹ Проте бум цікавості до історії цього етносу датується кінцем XIX – початком XXI ст. У більшості праць, зокрема Р. Боссі, М. Харузїна, М. Волкова, Л. Хоміч, З. Чернякова, досліджується їхня соціальна історія та етнографія². В. Напольських вивчав саамські етноніми³, а Ф. Джой та Е. Мундаль – культуру народу⁴. Історії саамів у складі Російської держави (Московії) присвячена стаття О. Жукова⁵. П. Урбанчик студіював їхню історію у складі Норвегії⁶, а І. Валтонен схематично розглянув її в контексті свідчень «Орозія короля Альфреда»⁷. Серед останніх робіт необхідно виокремити книгу Л. Хансена та Б. Ольсена⁸.

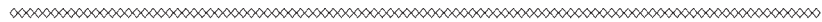
Генетичні дослідження дозволяють пов'язати саамів з давнім населенням Європейської Півночі, але свідчать про певну спорідненість з берберами, що говорить про палеоевропейське населення ареалу їхнього побутування. Частина їхньої лексики відносилась до дофіноугорського субстрату. Головним чином, це 200 слів, які означають види снігу, елементи ландшафту, типи жител, предмети матеріальної культури. Дофіноугорський субстрат, очевидно, мав бути пов'язаний із носіями культури Комса. Тезу про його наявність підтримує Ю. Тойвонен. З ним солідарний В. Напольських. Проте є й опоненти – Е. Ітконен.

Фіно-угорська спільнота включала протосаамів. Поступово вона розпалась на фіно-пермську та угорську прамови. Перша з них розділилася на пермську та фіно-волзьку. Згодом з останньої

виділилися прибалтійсько-фінсько-саамська та мордовська, мєрянська й марійська прамови. Поява носіїв прибалтійсько-фінсько-саамської мови пов'язана з поширенням у районах Новгородської, Псковської, Ленінградської областей Росії, Естонії, східної та північної Латвії культури псевдотекстильної кераміки. Взаємодія носіїв цієї культури з прабалтами обумовила формування прибалтійсько-фінської прамови та відособлення прибалтійських фінів від протосаамських племен. Від спільного минулого в них залишився сублапоноїдний антропологічний тип частини населення. Самоназви саамів, у принципі, були схожі в частини саамських мов – *saamie* (саамською мовою – «уме»), *sarpe* (саамською мовою – «луле»), *sabme* (саамською мовою – «кільдино»). Самоназва «*same*», можливо, запозичена з прибалтійської прамови (*zeme*). Це позначення могло бути й більш давнім – від носіїв культур бойових сокир та шнурової кераміки. Для саамів характерний лапоноїдний антропологічний тип. Він є давнім і проміжним між європеїдами та монголоїдами. При цьому лапоноїди більш близькі до європеїдів, ніж уралоїди⁹.

Першим істориком, хто повідомляв про саамів, був Тацит, який називав їх «фінами». Імовірно, він запозичив інформацію від германців, оскільки власне скандинави згадували саамів як «фіннів» (*finnr*). У Тацита саами локалізовані східніше естіїв та північніше свеонів. Відзначалось, що ними керує жінка. Йордан називав саамів «фінами» та «скерофінами». У Прокопія Кесарійського вони фігурують як скрефіни. Візантійський автор відзначав, що цей народ не знає землеробства, займається мисливством, не має одягу та взуття, є диким і живе в місцевості Туле. Равенський географ знав їх як скрідіфінів (сїрдїфінів, скрідїфінів, сердїфінів, ререфінів), а Павло Диякон – як скритофінів (скридовіні, скритобіні). Останній згадував про наявність у саамів лиж та оленів. У скандинавських сагах саами часто називались фіннами, а їхня країна – Фіннмарком, котрий знаходився північніше, ніж найбільш північна норвезька провінція Халогаланд. Вульфстан, описуючи плавання Оттере, поселяв фінів північніше Норвегії, а також згадував про терфінів. А. Росс та І. Валтонен практично не сумніваються, що останні – це саами. Необхідно відзначити, що Північний

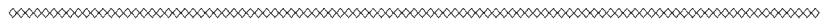
Льодовитий океан називався у фінів та карелів «Turja Meri». Окрім того, у російських документах на берегах Білого моря згадується волость Тре. Ще одним екзоетнімом саамів мав корінь «lapp»: фіни та карели називали їх «lappi». Уже в XII ст. у скандинавських країнах він змінив назву «фіни». Виключенням була лише Норвегія. Саксон Граматик у «Звершеннях данів» називав їх «lappir», а їхню країну – «Lappia». Пізніше, у XV ст., Ю. Магнус так само іменує цей край. Брат попереднього – О. Магнус, а також Я. Циглер та Е. Верселій називали країну саамів «Lapponia». О. Магнус повідомляв, що саами мешкають на деревах та платять данину шведам, котрі вживали назву «Лаппмаркіа», а датчани та норвежці – «Лапландія». Вони також послуговувалися терміном «Фіндмаркіа». Я. Циглер вважав, що етнімом «lappi» саамів нарекли германці. О. Петрі пояснював походження цього екзоетніма від шведського «lapt». О. Магнус називав саамів також мешканцями Лапландії. Згадувались локальні групи саамів – Lappia Tornensis, Lappia Ummenses, Sameednan. Традиція називати саамів «lappi» характерна для порівняно пізніх часів, у той час як скандинави знали фінів у епоху вікінгів.

У російських джерелах XIII ст. землі саамів згадано як податну волость (одним із таких утворень було Тре) та названо Лоп'ю. Ця назва, імовірно, походила від фінського екзоетніма «lappi». Новгородський документ 1216 р. повідомляє про терського данника. У договірних грамотах Новгорода з володимиро-суздальськими князями згадувалось про волості Лопь, Тер, Перм. 1294 р. помори-двиняни прибули в землі саамів. Необхідно зауважити, що російські джерела зафіксували лопські погости в південному Надладожжі, а у Заонежжі – «лешу лопь», тобто лісових саамів. Південний кордон поширення саамської субстратної топонімії проходив від міжозер'я до верхньої течії річки Мезень. У XIII ст. саами були вичавлені на північ фінами та карелами, які засновували в їхніх землях зимові села та воювали між собою та з норвежцями за данину, що сплачували саами. Необхідно зауважити, що саами називали норвежців Тер, шведів – Рухц, росіян – Руш, фінів – Лад. Сучасна територія розселення саамів оформилась тільки в XVII–XVIII ст., а масштабне оленярство, до якого вони

перейшли від рибальства та полювання, з'явилося не раніше XIII ст. У XVII ст. нараховувалось 15 саамських погостів. Основою соціальної структури були родові територіальні общини – сійт¹⁰.

Багато свідчень (щоправда, інколи міфічних) міститься у скандинавських сагах та латиномовних книгах. Наприклад, у сазі про Орвара Одда згадувалось, що Егмунда у віці трьох років відправили до фіннів (саамів) навчитися чаклунству, і вказувалось, що він не був схожий на нормальних людей, а скандинави бували у Фіннмарці та плавали північніше нього. У сазі про Кетіля згадувалось, що він поїхав до Фіннмарка, де зустрівся з бондом Бруні. У сазі про Грима вказано, що король Гарольд одружився з донькою Есура, котрий походив з Фіннмарка. Коли голод був у провінції Халогаланд (найпівнічніша з усіх норвезьких провінцій), то Грим відплив до Фіннмарка, а звідти до Гандвіку (Білого моря). У «Таттрі про Хельгі» розповідається, що він разом з братом Торстейном відправився торгівлю подорож до Фіннмарка для того, щоб продавати масло та м'ясо. У «Таттрі про Торіра Собаку та братів Карлі й Гуннстейні» вказано, що останні разом з 35 людьми були у Фіннмарці. У сазі про Егіля повідомляється про значну данину з Фіннмарка. Фіннмарк змальований як велика країна на північ від Норвегії, у поході на яку Егіль зіткнувся з кір'ялом (карелом), котрий завоював квенів. У сазі про Іллюгі згадувалось, що він разом із Сігню відправився з Фіннмарка до Данії. У сазі про Стурлявга, котрий був батьком Хрольва Пішохода (Роллона), сказано, що він побував у Фіннмарці. У сазі про Сьорлі вказано, що в почті норвезького короля був Івар з Фіннмарка. У сазі про Харольда Світловолосого повідомляється, що Ейрік Кривавий побував у Фіннмарці й знайшов там жінку Гунгільд, яка навчилася чаклунству від фіннів (саамів). Зі скандинавських джерел випливає, що саамів вважали сильними чаклунами. Деякі скандинави мешкали в країні саамів, а також здійснювали подорожі з торговельною метою. Саами ж платили данину норвежцям¹¹.

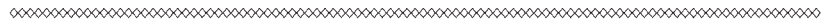
У фінсько-карельському епосі саами, озброєні луком та такі, які чаклюють з бубном, вважалися надзвичайно небезпечними. Їхня земля, куди здійснювали походи фінські витязі, називається Похйолою. Для карелів та фіннів вона була подібна до пекла, а її

клімат вважався суровим навіть для північних народів. У «Калевалі» відображений етап колонізації північних земель карелами та фінами. У саамському епосі фіномовних ворогів названо «чуддами». Цей термін позначав як ворогів взагалі, так і конкретні народи. Саами називали скандинавів «стало» (у розумінні «сталеві люди») через їхні обладунки, які саамські кістяні стріли не могли пробити. Їхні луки були призначені для полювання, а не для війни. Необхідно зазначити, що саами були миролюбним, невойовничим народом. В їхніх переказах підкреслювалось, що вони перемагають хитрістю. Наприклад, так Лаурікадж переміг чуддів¹².

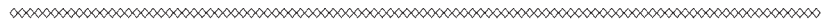
У «Історії Норвегії» вказано, що рогаті фіни живуть на схід від Норвегії. У «Звершеннях архієпископів Гамбурзької церкви», написаному Адамом Бременським, згадуються скрітефіни, але їхню столицю названий Хельсїгаланд. У німецького географа були поєднані дані про саамів та фінів. Також Адам Бременський повідомляв, що між Норвегією та Швецією мешкають фіннеди. О. Магнус на мапі зображував Скрітіфенію поблизу Б'ярмії та Фінляндії. Е. Олай вважав Лапландію частиною Фінляндії (у сучасному розумінні)¹³.

У середині XIII ст. 1251 р. Норвегія та Новгород здійснили першу спробу розмежування сфер впливу. Вони домовились, що Олександр Невський не дозволить карелам та саамам нападати на норвежців. У XIV ст. у Розмежувальній грамоті було досягнуто порозуміння між сторонами. 1326 р. кордони між Новгородом та Норвегією було підтверджено вдруге. Норвезький король брав данину там, де населення було напівфінським/напівсаамським-напівкарельським. Росіяни могли брати данину по морю до Люнгестува, а на горі – до Мелеа і Кьйоль. Вони збирали данину до самого Люнгенфьорда, котрий був західним кордоном розселення саамів і північним кордоном Норвегії. У обмін на це норвежці могли стягувати данину на всій території Кольського півострова, окрім Терського берега. Саами у своїх перекочовках перетинали умовний кордон, котрий було складно контролювати. Фіннмарк належав норвежцям та був інкорпорованим у їхню державу. Власне, цим і був обумовлений режим двосідданництва.

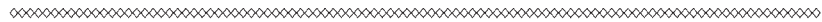
Зоною карельської активності було узбережжя Білого моря та Кольського півострова. У XV ст. новгородці заснували російські поселення Умба та Варзуга. 1436 р. був заснований Соловецький монастир, а в XVI ст. – Кандалакшський та Печерський. Суперечки за землі саамів почалися у XVI ст., коли Норвегія належала Данії, а Московія значно посилилася. У районі Кандалакши та Вельяйоки мешкало п'ять родів карелів. Частина карельського населення в районі Сегозера активно взаємодіяла з саамами, за що отримала етнікон «lappi» від інших карелів. Необхідно зауважити, що з XIII ст. саами остаточно були витиснуті з лісів у тундру. Але це не виключало їхньої присутності в XIV ст. поблизу Новгорода, Ладозького та Кемського озер. Це були не суцільні території розселення, а окремі анклави. Переселення саамів до тундри обумовило їхній перехід від збиральництва та мисливства до кочівництва. З того часу серед них домінувало оленярство, а полювання грало допоміжну роль. Мешкали саами в наметах. Були у них і стаціонарні споруди – землянки та комори на палях. Унаслідок контактів з європейцями саами почали використовувати арбалет для полювання¹⁴.

Необхідно зауважити, що норвежці колонізували саамські землі схожим способом. Будувалися церкви, а місцеве населення переходило в підданство церковному ієрарху. Найбільш північна з них знаходилась у Ленвіку, а церковним центром був Тромсе, де церква була збудована в середині XIII ст. У 1307 р. була споруджена церква на півострові Варангер – у Вардьо. Норвезькі селяни почали селитися поблизу фйордів, куди приходили й саами. У свою чергу, у Торндален прибували фіни з Сатакунти та Тавастланду. Цей процес вітався шведами, котрі в XV ст. почали значну експансію, відвоювавши в росіян частину карельських територій. Процес колонізації норвежцями Фіннмарка, значною мірою, сповільнювався походами карелів та морськими рейдами новгородських ушкуйників. За росіянами був закріплений Кольський півострів та Терський берег. Шведською ж територією стала фінська Лапландія та чотири шведські лапландські території. Необхідно зауважити, що норвезькі, шведські та російські аванпости знаходились поблизу моря – у Ботнічній затоці, Білому, Норвезькому,

Баренцовому морях. З часом вони почали проникати вглиб саамських земель. Росіяни спорудили місто Кола й зробили його адміністративним центром, котрому були підзвітні саамські погости. 1555 р. шведи конфіскували майно росіян, яке було здобуто під час торгівлі на шведській території. Вони змагались з росіянами за право постачання хутра до Європи. У XVII ст. Карл IX дозволив створити спеціальні адміністративні округи – лаппмарки. Провідниками шведської політики на півночі залишались біркарли. Узимку саами прибували до певних церков і крамниць та торгували хутром, що призвело до значного переселення шведів та фінів на північ. Наслідуючи приклад шведів, норвежці та данці також створювали крамниці та церкви в землях своїх саамів. Біркарли та квени-фіни значно збагачувались на торгівлі хутром. Видобування корисних копалин призвело до подальшого змагання різних країн за контроль над саамськими землями. У 1572–1595 рр. тривала ворожнеча між шведами та росіянами. Шведи відсунули кордон набагато східніше від Варангер-фйорда. До конкуренції долучалися датчани, котрі прагнули контролювати район гірського хребта Кеель. Землі між Варангеном та Малангеном відійшли до Швеції, решта територій до Данії, тобто датчани опанували території суміжні з Фіннмарком. Землі між шведами та датчанами були поділені навпіл. З 1595 р. у минуле відійшла практика подвійного оподаткування саамів. У Кальмарській війні 1611–1613 рр. намагання шведів взяти під контроль приморські регіони закінчились поразкою. Християнізація ж саамів у норвезько-датській частині була слабкою, як і у шведській та російській¹⁵.

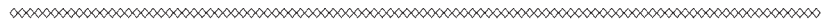
Саами потрапляли й у фокус уваги вчених Ренесансу. Головним чином це відбувалось завдяки надходженню хутра з півночі та особистим подорожам мандрівників на Європейську Північ. Ф. да Коло повідомляв про Скризініїв, котрі знаходяться поблизу Швеції та завдають клопоту¹⁶. С. Гербершейн називав землі саамів Фіннлопію та розповідав, що шведські піддані набагато спокійніші за «dikiloppi» (диких лопарів), тобто російських саамів. Австрієць зауважував, що росіяни стягують данину аж до міста Дронт та пишуться цим. Вказувалось, що лопарі (саами) пересувались на санях із запряженими в них оленями. Відзначалось, що саами

вправні лучники та добувають багато хутра. Торгівля була бартерною¹⁷. Е. Дженкінсон згадував про Фіннмаркен та Лоппію. Лопарів він охарактеризував як напів'язичників. Вказано, що влітку вони займаються риболовлею, а взимку пересуваються зі стадами оленів. Згадувалось, що саами живуть у наметах і не знають ремесел, проте майстерно володіють луком¹⁸. Г. Штаден писав, що на Терському березі, острові Кільдін, Чорній річці, на Мурманському березі живуть лопарі. Кордоном Лоппії називалась річка Кандалакша¹⁹. О. Гваніні вказував, що лопарі платять данину великому князю московському хутром та рибою. Повідомлялося, що вони закосніли в дикості та варварстві, живуть у наметах, харчуються рибою та м'ясом, оскільки не обробляють землі. Автор називав їх майстерними лучниками²⁰.

1553 р. Х. Уілоббі пристав до берегів підросійських саамів. 1570 р. Ф. Хогенбург, базуючись на малюнках А. Ортелія, території на півночі назвав Скрікфінією, а Лапландією – області в центрі та на сході. Г. Меркатор називав саамські землі Фінляндією та Лапландією. Купці з Лулео, потрапляючи до тундри, шукали саамів, щоб купити в них хутро. На початку XVII ст. подорож на північ здійснив Д. Хйорт, котрий був уповноваженим шведського короля. Шведи бажали повернути саамів до християнства. 1619 р. був виданий молитовник для саамів. О. Треск 1673 р. спорудив церкву біля сучасного Паскуніємі. До землі саамів 1663 р. здійснив подорож Ф. Негрі. Пройшовши Швецію та Норвегію, він дістався мису Нордкап, де знайшов багато саамів²¹.

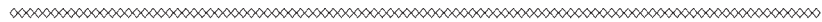
Ж. Соваж зазначав, що за острів Кільдін триває суперечка між датським та московським правителями, а землі саамів названо незаселеними²². П. де Ламартіньєр повідомляв, що був на Мурманському березі та відвідав поселення саамів. При цьому згадано про країну кілопів, тобто, імовірно, кільдінських саамів. Далі він розповідав, що потрапляв у країну московітських саамів, котрі ховали покійників за язичницьким звичаєм, проте шанували св. Миколая²³. В. Пітт залишив цікавий опис побуту норвезьких саамів, які мешкали в тундрі та лісах. Він повідомляв, що саами хрестилися та одружувалися в лютеранських церквах. Для причастя замість вина використовували бренді. Згадувалось, що деякі залишалися

язичниками та приносили жертви своїм богам, як правило, у вигляді шматка м'яса оленя. Вони поклонялися трьом богам та смерті, мешкали в наметах та мали комори. Узимку населення сплачувало податки рибою та хутром королівським комісарам, намети яких знаходились у населеному пункті. У цю ж пору саами мандрували, а нойди стукали в шаманський бубен²⁴. Необхідно зауважити, що св. Миколая шанувало багато уральських народів, зокрема сибірські угри, самодійці, пермські та волзько-фінські народи. При похованні поряд із померлим ставили ікону св. Миколая, який у мордвинів у їхньому модернізованому язичництві у XVIII–XIX ст. був одним із трьох богів.

Й. Шеффер повідомляв, що деякі саами прийняли християнство, проте більшість із них були язичниками, а їхній головний бог називався Йомала. Йому молились, щоб господарство та справи були прибутковими. Відзначалось, що серед саамів були чаклуни. На північ християнство занесли біркарли, котрі за короля Карла IX були шведами та фінами. Шведи докладали багато зусиль, щоб їхні саамські піддані стали християнами. Пропаганда християнства в цих північних землях почалась 1277 р. Але жодної єпископії не було створено, а Біблії саами не знали. За королів Густава та Карла IX шведи направляли на північ священиків: вони хрестили населення та проповідували Святе Писання, будували церкви. За Густава Адольфа було введено освіту для саамів, а церква дозволила їм притримуватись традиційного для них харчування та носити властивий їм одяг.

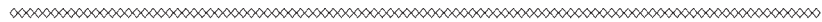
У європейських джерелах відзначалась значна роль у саамському суспільстві язичницьких жерців – нойдів. Християни вважали їх чаклунами, котрі вклоняються чортам та Сатані. Проти них і активізували свою діяльність лютеранські проповідники. Саами шанували камені-сейди, які символізували поховання предків. Я. Циглер називав саамів майстерними чаклунами. Д. Гоенш приписував їм здатність контролю над стихіями. Вони остерігалися розповідати про свою культуру стороннім, побоюючись репресій. 1692 р. на кострах було спалено бубни разом із нойдами, але подалі від очей шведів саами продовжували бити в бубни та співати йойк. 1723 р. було створено Лапландський секретаріат, якому були підзвітні церкви в Лапландії.

У норвезькій Лапландії 1725 р. побував пастор з Бергена Леєм, який залишив детальний опис саамів. 1752 р. він відкрив коледж, у якому навчав майбутніх місіонерів саамських мов, склав граматику та словник, зробив переклад лютеранського Катехізису. Завдяки його діяльності з'явилась школа в Карасьоке та коледж у Каутокейно. 1854 р. пуританин Ларс Леві Лестадій заснував церкву в Віттангі, поблизу Юккасьярві. Освіта саамів завдавала шкоди традиційній культурі. Було заборонено свято Бассе-олбмая, кинджали, ідоли, бубни кинуті у вогнища. Заборонялись їхні пісні та ігри. Саами втрачали значну частину свого культурного спадку. До християнства вони вклонялися верховному богу Їмел, пра матері Маддар-акко, богу грому Ачче. Керував вітрами Б'єг-олбмай. У них існував культ ведмедя. Потойбічний світ вони називали Їабмі-аімо. Родичі залишали померлого в наметі²⁵.

Хоча 1313 р. норвезький король Хакон V зазначав двадцятиріччя християнізації саамів, однак наприкінці XVI ст. населення поблизу південної частини Тромської єпархії продовжувало вклонятись мерцям. 1345 р. архієпископ Уппсали писав про навернення багатьох саамів під час візиту в Торнію. 1389 р. якась саамська жінка прибула до шведської королеви Маргарити й прийняла християнство. 1419 р. приходили повідомлення про місіонерів у Лапландії. У 1600–1613 рр. було споруджено дві школи в Пітеа та одну в Лікскеле. Місіонерство значно посилилось у норвезьких та шведських володіннях наприкінці XVII ст. та першої половини XVIII ст. Є. Кілдаль у Лаппмарці Піте та Офотені в 1722–1727 рр. змушував саамів знищити святилище з каменів-сейдів, Т. фон Вестерн 1722 р. – сейди в Роттангені, у місцевості Нордланд. Шведи, як і норвежці, силою руйнували язичницькі святилища в 60–70-х рр. XVII ст. Саамам насильно нав'язували християнство та примусово осаджували, що призвело до значного переселення їх до російської частини саамських земель у 20-х рр. XVIII ст.²⁶

Ситуація в російських володіннях була подібною до ситуації в протестантських країнах, проте форсована християнізація тут почалась значно пізніше та тривалий час була поверховою. Спочатку будівництво монастирів не торкнулось життя саамів. Однак 1526 р.

були навернуті до християнства саами поблизу Кандалакші. У місті була побудована церква. Інших саамів наvertsали ченці із Соловецького монастиря. 1581 р. Іван Грозний віддав саамів Печенгського та Мотогського погостів у залежність Печенгському монастирю. Населення потрапляло у феодальну залежність від церковних ієрархів, на користь яких збиралося хутро. 1572 р. були навернені саами по берегу річки Поной. Однак вони лише хрещення дітей та вінчання здійснювали за православними канонами, але не сповідувались і не постилися. О. Симонов 1681 р. вказував, що хоча саами носили російські імена й прізвища та охрещені з ранніх років, проте не знають жодних християнських звичаїв і вклоняються кущам, дереву, каменю. Про Євангеліє вони не чули. Зберігалось жертвоприношення оленів. Священики в саамських кочівлях не жили, а тільки в погостах. Для виправлення цієї ситуації російське духовенство наказувало спустошувати язичницькі капища. Також руйнувались і святилища поблизу священних каменів-сейдів. Окрім ченців до саамів прибували й російські купці, які інтенсивно відвідували саамські погости в XVI–XVII ст. Федір Олексійович намагався стимулювати добровільне навернення саамів до християнства. Пізніє Середньовіччя було часом наступу християнства на традиційні вірування. З XVIII ст. посилилась експлуатація саамів російською владою, що виявилось у збільшенні податків натурою, які доставлялись у погости. 1762 р. Катерина II скасувала церковне землеволодіння, і з того часу саами сплачували податки тільки в казну. Християнство саамів було синкретичним, що виявилось у шануванні трьох богів і св. Миколая. Ф. Джой відзначав, що у складі Швеції було п'ять земель, які мали назву Лапландія. Ці землі знаходились на відстані від моря²⁷.

Саами за доби Середньовіччя були об'єктом експансії практично всіх сусідів, а їхня територія в пізньому Середньовіччі значно зменшилась, порівняно з попередніми часами. У епоху раннього та розвинутого Середньовіччя розселення фінів та карелів і колонізація земель саамів витиснуло їх із лісів у тундру. У XIII ст. території розселень саамів були розділені між норвежцями та росіянами. Шведська експансія на фінські та карельські землі зумовила перехід частини саамів під владу шведів. Підкорення Данією

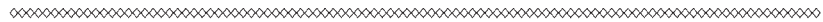
Норвегії та датська експансія обумовило російсько-датські конфлікти за данину з саамських земель. XVI–XVII ст. були часом активної колонізації земель саамів норвежцями, шведами та росіянами. У землі саамів прибували купці та місіонери. Лютеранські місіонери вели активний наступ на язичницькі вірування та традиційну культуру, хоча християнізація часто йшла поруч із поширенням освіти. Місіонери зробили багато для дослідження саамських мов.

¹ *Schefer J.* The history of Lapland. – Oxford, 1674 [Electronic resource]. – Access mode: <http://old.no/samidrum/lapponia>. – The name of the screen.

² *Босси Р.* Лапландцы. Охотники за северными оленями. – М., 2004 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.e-reading.me/book.php?book=10037>. – Название с экрана; *Харузин Н.Н.* Русские лопари. Очерки прошлого и современного быта. – М., 1890 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.kolamar.ru/library/1890_n_haruzin.html. – Название с экрана; *Немирович-Данченко Н.И.* Лопари // По родному краю. Сборник статей по отечественноведению. – СПб., 1902 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.aroundspb.ru/history/guide1902/lorari.php>. – Название с экрана; *Волков Н.Н.* Российские саамы. Историко-этнографические очерки. – СПб., 1996 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://saami.su/biblioteka/knigi/76-n-n-volkov-grossijskie-saamy.html>. – Название с экрана; *Хомич Л.В.* Саамы. – СПб., 1999 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://saami.su/biblioteka/knigi/112-khomich-l-v-saamy.html>. – Название с экрана; *Черняков З.Е.* Очерки этнографии саамов. – Рованиemi, 1998.

³ *Напольских В.В.* Введение в историческую уралистику. – Ижевск, 1997; *Его же.* К реконструкции лингвистической карты Центра Европейской России эпохи раннего железного времени // Арт. – Сыктывкар, 2007. – № 4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.molgen.org/molgenfiles/Napolskich/Napolskich_RZhVC.pdf. – Название с экрана.

⁴ *Joy F.* The history of Lapland and the Case of the Sami Noaidi drum figures reversed // Folklore. – Tartu, 2011. – Vol. 47. – P. 113–144; *Mundal E.* Coexistence of Saami and Norse culture – reflected in interpreted by Old Norse myths // Proceedings from the 11 international saga Conference. – Sydney, 2000. – P. 346–355.

экрана; *Valtonen I.* Op. cit.; *Ross A.S.C.* The Terfinnas and Beormas of Ohthere. – London, 1981 [Electronic resource]. – Access mode: <http://vsnrweb-publications.org.uk/Terfinnas%20and%20Beormas.pdf>. – The name of the screen; *Матузова В.И.* Английские средневековые источники IX–XIII вв. – М., 1979 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Engl/IX/880-900/Alfred/Orosius/text1.phtml>. – Название с экрана; Терь, Тир, Тирг, Тирь, Терье = Терский берег. Что означает Терский берег // Неофициальный блог библиотеки музея имени Николая Блинова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://murmansk-nordika.blogspot.com/2011/07/blog-post_8366.html. – Название с экрана; *Черняков З.Е.* Указ. соч. – С. 33–34; *Павел Диакон.* История лангобардов // Кузнецова Т.И. Средневековая латинская литература IV–IX вв. – М., Наука, 1970 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/rus/Diakon_P/frametext1.htm. – Название с экрана; *Хомич Л.В.* Указ. соч.; *Hansen L.I., Olsen B.* Op. cit. – P. 36–38, 150–151.

¹¹ *Прицак О.* Походження Русі. – К., 2003. – Т. 2. – С. 67, 202, 289–292, 323, 335, 337, 340, 344–346, 369–370, 372, 391, 403–404, 409, 410, 422; *Волков Н.Н.* Указ. соч. – С. 87–89.

¹² *Ленрот Э.* Калевала. – М., 1985 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://lib.aldebaran.ru/author/lyonnrot_yelias/lyonnrot_yelias_kalevala. – Название с экрана; Саамские сказки. – Кн. 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://sarmi.ucoz.ru/_ld/0/2_saamskie_skazki.pdf. – Название с экрана; Саамские сказки. – Кн. 2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://sarmi.ucoz.ru/_ld/0/12_-_2.pdf. – Название с экрана; *Островский Д.Н.* Лопари и их предания [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://kolamar.ru/library/1888_ostrovskiy.htm. – Название с экрана; *Mundal E.* Op. cit.; *Швиндт Т.* Народные предания Северо-Западного Приладожья, собранные летом 1879 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.aroundspb.ru/history/theodor/legend.php#s4>. – Название с экрана; *Немирович-Данченко Н.И.* Сказки и песни у лопарей // Страна холода. – СПб., 1887 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kolamar.ru/library/nemirovich-danchenko/lopari.htm>. – Название с экрана; *Хомич Л.В.* Указ. соч.; *Волков Н.Н.* Указ. соч. – С. 89–91; *Hansen L.I., Olsen B.* Op. cit. – P. 35–36, 148–149.

¹³ A History of Norway and the Passion and Miracles of the Blessed Olaffr. – London, 2001 [Electronic resource]. – Access mode: <http://ulfdalir.ru/sources/42/480/483>. – The name of the screen; *Адам Бременский.* Деяния архиепископов гамбургской церкви / Перевод В.В. Рыбаков // Из

ранней истории шведского государства: первые описания и законы. – М., 1999 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/rus/adam_br/frameadam_buch4.htm. – Название с экрана; *Его же*. Деяния архиепископов гамбургской церкви / Перевод И.В. Дьяконов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/rus/adam_br_3/frameatext4.htm. – Название с экрана; *Schefer J.* Op. cit.

¹⁴ *Кочуркина С.И., Спиридонов А.М., Джаксон Т.Н.* Письменные известия о карелах. – Петрозаводск, 1996 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.kirjazh.spb.ru/biblio/pizv_sag/pizv_s0.htm. – Название с экрана; Сегозерские или паданские карелы. Форум карел рассеяния [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.depvladimir.narod.ru/seg.htm>. – Название с экрана; 1326 г. 3 июня Договорная грамота Новгорода с Норвегией о мире [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kolamar.ru/library/doc/1326.html>. – Название с экрана; *Босси Р.* Указ. соч.; *Черняков З.Е.* Указ. соч. – С. 52–59; *Хомич Л.В.* Указ. соч.; *Харузин Н.Н.* Указ. соч.; *Волков Н.Н.* Указ. соч. – С. 92–95; *Hansen L.I., Olsen B.* Op. cit. – P. 143–145.

¹⁵ *Hansen L.I., Olsen B.* Op. cit. – P. 156–166, 232–242, 257–262, 315–316.

¹⁶ *Колло Франческо, да.* Доношение о Московии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://kolamar.ru/library/1518_dekollo.html. – Название с экрана.

¹⁷ *Герберштейн Сигизмунд.* Записки о московитских делах [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://kolamar.ru/library/1556_gerbershtain.htm. – Название с экрана.

¹⁸ *Дженкинсон Э.* Путешествие из Лондона в Москву [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://kolamar.ru/library/1558_jankinson.htm. – Название с экрана.

¹⁹ *Штаден Генрих.* План обращения Московии в имперскую провинцию [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://kolamar.ru/library/1574_shtaden.htm. – Название с экрана.

²⁰ *Гванини Александр.* Описание Московии. – М., 1997 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vostlit.info/Texts/rus5/Gwagnini/frameatext1.htm>. – Название с экрана.

²¹ *Босси Р.* Указ. соч.

²² Записка о путешествии в Россию Жана Соважа Дьепского в 1586 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://kolamar.ru/library/1586_sovazh.htm. – Название с экрана.

